

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

IKKI TURKIY XALQ ZARGARLIK TERMINOLOGIYASI: TARIX VA HOZIRGI HOLAT

Erejepova Aysuliv

*Nukus DPI O‘zbek tili kafedrası
o‘qituvchisi*

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada o‘zbek va qoraqalpoq xalqlarining xalq amaliy san’ati, xususan, zargarlik buyumlariga oid leksik qatlam lingvistik jihatdan o‘rganilgan. Zargarlik atamalarining kelib chiqishi, ularning madaniy-ma’naviy hayotdagi o‘rni va ikki xalq tilidagi umumiy hamda farqli xususiyatlari tahlil qilinadi.*

***Kalit so‘zlar:** o‘zbek tili, qoraqalpoq tili, xalq amaliy san’ati, zargarlik, leksikologiya, atamashunoslik.*

O‘zbek va qoraqalpoq xalqlari tarixan bir-biriga yaqin, turkiy ildizlardan quvvat olgan, qadimiy madaniyat va urf-odatlariga ega xalqlardandir. Ularning moddiy va ma’naviy merosida xalq amaliy san’ati, xususan, zargarlik san’ati alohida o‘rin tutadi. Zargarlik – metallni qayta ishlash, unga nafis shakl berish, bezak va naqshlar bilan boyitish san’ati bo‘lib, qadimdan ayollar, erkaklar va bolalar hayotida ham estetik, ham marosimiy ahamiyat kasb etgan.

Zargarlik buyumlari xalq tasavvurida oddiy taqinchoq emas, balki ramziy mazmuni o‘zida mujassam etuvchi muqaddas predmet sifatida qaralgan. Masalan, tumorlar yovuz kuchlardan asrovchi, baxt va farovonlik ramzi bo‘lib xizmat qilgan. Uzuk, bilakuzuk, sirg‘a, marjon singari buyumlar nafaqat bezak, balki ijtimoiy mavqe, yosh, oilaviy holat belgisi sifatida ham qadrlangan. Shu ma’noda zargarlik leksikasi xalqning ijtimoiy-madaniy hayotini, qadriyatlarini, diniy qarashlarini o‘zida ifodalovchi muhim til qatlamidir.

Qoraqalpoq zargarlik san’ati uslubi ko‘proq simmetriya, figurativ naqshlar, totemik tasvirlar bilan ajralib tursa, o‘zbek zargarlik buyumlari asosan gul, geometrik va islamiy naqshlarga tayanadi. Bu jihatlar ikki xalqning badiiy didi, dunyoqarashi va tarixiy ildizlarining mushtarakligi bilan bir qatorda, milliy o‘ziga xosligini ham ko‘rsatib beradi.

Zargarlik atamalarini lingvistik tahlil qilish orqali biz nafaqat til boyligini, balki xalq ruhiyatini, qadimiy diniy e’tiqodlar va totemistik qarashlarni, shuningdek, milliy madaniyatning barqaror an’analarini ham anglaymiz. Shu bois zargarlik leksikasi nafaqat tilshunoslik, balki etnografiya, madaniyatshunoslik va san’atshunoslik uchun ham qimmatli ilmiy manba hisoblanadi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **Tarixiy-qiyosiy metod** – o‘zbek va qoraqalpoq zargarlik leksikasining etimologik ildizlarini aniqlashda;

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

- **Lingvokulturologik yondashuv** – zargarlik buyumlari nomlarining madaniy-ma’naviy kontekstini ochishda;
- **Deskriptiv metod** – mavjud leksik birliklarni to‘plash va tizimlashtirishda.

Manba sifatida xalq og‘zaki ijodi namunalari, etnografik yozuvlar, “O‘zbek xalq amaliy san’ati”, “Qoraqalpoq etnografiyasi” kitoblari hamda dialektal lug‘atlardan foydalanildi.

Tahlil jarayonida o‘zbek va qoraqalpoq tillarida uchraydigan zargarlik buyumlari nomlari o‘xshash va farqli jihatlari bilan quyidagicha guruhlashtirildi:

1. Umumiy turkiy asosli atamalar:

Bilezik / bilezik – qo‘lga taqiladigan uzuk shaklidagi bezak.

Sirqo / sirqa – quloq bezagi.

Uzuk / uzik – barmoq bezagi.

Shokila / shokile – bosh bezagi.

2. Mahalliy-dialektal o‘ziga xosliklar:

O‘zbek tilida: **tumor, tasbeh uzugi, ko‘zni qamashtiruvchi ko‘zmunchoq.**

Qoraqalpoq tilida: **tumarsha, boyawsha (bilaguzukning turi), shashbau** (ko‘p tasmali marjon).

3. Madaniy-ritual vazifaga ega leksik birliklar:

O‘zbek tilida: **tumor** – himoya vazifasidagi taqinchoq.

Qoraqalpoq tilida: **tumarsha** – diniy-magik ahamiyatga ega bo‘lgan bezak.

4. Semantik farqlar:

“Ko‘zmunchoq” o‘zbek tilida asosan “yovuz ko‘zdan saqlovchi tumor” ma’nosida ishlatilsa, qoraqalpoq tilida “kishi ko‘zini qamashtiradigan qimmatbaho tosh” ma’nosini anglatadi.

O‘zbek va qoraqalpoq xalqlarida zargarlik leksikasi faqatgina bezak buyumlarini emas, balki xalqning ijtimoiy-ma’naviy hayotini, urf-odatlarini ham ifodalaydi. Qadimdan ayollar taqinchoqlari marosimiy, diniy va estetik funksiyalarni bajargan.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan zargarlik leksikasi ikki qatlamdan iborat:

Qadimiy turkiy qatlam – umumturkiy ildizlarga ega bo‘lgan atamalar.

Mahalliy-etnografik qatlam – faqat ma’lum bir xalq yoki hududga xos terminlar.

Demak, bu leksika xalqlarning etnomadaniy tarixi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, til taraqqiyotida barqaror saqlanib qolgan.

O‘zbek va qoraqalpoq tillaridagi zargarlik leksikasi qardosh xalqlarning tarixiy-madaniy umumiyliklarini yaqqol ko‘rsatadi. Shu bilan birga, ayrim leksik birliklarning ma’nodagi farqlari etnik mentalitet va madaniyatning o‘ziga xosligini aks ettiradi. Bu mavzu bo‘yicha keyingi tadqiqotlarda zargarlik leksikasining

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

semantik tahlili, lingvokulturologik va onomasiologik jihatlari kengroq o‘rganilishi maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar

1. Атақулов С. Ўзбек халқ амалий санъати. – Т.: Fan, 1991.
2. Жуманиязов Қ. Қорақалпоқ этнографияси. – Нукус: Qaraqalpaqstan, 1985.
3. Усмонов А. O‘zbek xalq etnografiyasi. – Т.: Universitet, 2002.
4. Қурбонов Н. Turkiy tillarda zargarlik atamalari. – Samarqand: SamDU, 2018.